

Способы праяўлення моўнай індывідуальнасці ў мастацкіх тэкстах (на матэрыяле твораў М. Зарэцкага)

Н.Я. ПЯТРОВА

У артыкуле раскрываецца змест і аб'ём паняцця ідыялект. На матэрыяле твораў Міхася Зарэцкага адлюстроўваюцца такія спосабы праяўлення моўнай індывідуальнасці, як словатворчасць, канатацыя, нетрадыцыйная словаспалучальнасць, пашырэнне семантыкі слоў. Звяртаецца ўвага на нетрадыцыйнае ўжыванне ўзуальных моўных адзінак, якія ў мастацкіх тэкстах могуць набываць спецыфічныя значэнні ці аўтарскія сэнсавыя прырашчэнні.

Ключавыя словы: мастацкі стыль, моўная асоба, ідыялект, моўная індывідуальнасць, словатворчасць, канатацыя, нетрадыцыйная словаспалучальнасць.

The article gives the content and scope of the concept of idiolect. The material of Mikhail Zaretsky's works reflects such ways of expressing linguistic individuality as word creation, connotation, non-traditional word combinations, and the expansion of the semantics of words. The attention is drawn to the non-traditional use of common words, which in literary texts can acquire specific meanings or author's semantic increments.

Keywords: artistic style, linguistic personality, idiolect, linguistic individuality, word creation, connotation, non-traditional collocation.

На сучасным этапе развіцця лінгвістычнай навукі ўвага даследчыкаў скіравана на праблему індывідуальнай творчасці пісьменнікаў. Выяўленне і тлумачэнне індывідуальна-аўтарскіх асаблівасцей мастацкага тэксту – адна з найскладанейшых і неадназначных праблем філалогіі.

Аўтарская індывідуальнасць адлюстроўваецца ў моўна-стылістычным афармленні мастацкага тэксту «як на ўзроўні праяўлення аўтарскай свядомасці, яго маральна-этычных поглядаў, так і на ўзроўні літаратурнай формы» [1, с. 222]. Разам з тым, індывідуальнае маўленне – гэта не толькі аказіянальныя адзінкі, якія ствараюцца майстрамі слова ў мастацкіх творах. У аснове індывідуальнага маўлення ў першую чаргу знаходзяцца агульналітаратурныя нормы, якія носьбіт ідыялекту выкарыстоўвае з улікам моўнай спецыфікі, мэт, задумы, поглядаў, творчых адносін, паколькі «індывідуальны аўтарскі стыль узнікае толькі на аснове стылістычных магчымасцей зыходнай мовы» [2, с. 464].

Нягледзячы на тое, што ў аснове любога мастацкага тэксту пакладзены «магчымасці зыходнай мовы», аднолькавыя і абавязковыя для ўсіх, кожнаму твору (тэксту) уласціва ўнікальнасць, адзінканасць, непаўторнасць. Моўная асоба не проста карыстаецца мовай як гатовым сродкам выражэння думкі, мова для яго – сродак пераўвасабляць уражанні, рабіць іх прадметам пазнання. За кожным тэкстам паўстае яго стваральнік, які па-свойму ўспрымае і адлюстроўвае навакольны свет, мае адрозны ад іншых жыццёвы вопыт, валодае пэўнай сістэмай ведаў, мае свае схільнасці, інтарэсы, асаблівасці паводзін, мыслення. Таму індывідуальнае ў мове мастацкай літаратуры абапіраецца на моўную асобу і рэалізуецца ў яе ідыялекце.

Вызначальную ролю ў вытлумачэнні зместу і аб'ёму паняцця *ідыялект*, на наш погляд, набывае *аўтарская інтэнцыя* – усвядомлены намер моўнай асобы надаць моўнай адзінцы пэўную кантэкстуальную значнасць. Таму мы вызначаем ідыялект як сукупнасць моўных сродкаў, якія паводле аўтарскай інтэнцыі адлюстроўваюць фрагмент індывідуальнай карціны свету [3, с. 98]. Такім чынам, ідыялект з'яўляецца вербальным выражэннем моўнай асобы і асэнсоўваецца як вынік рэалізацыі адзінак нацыянальнай мовы. Моўная асоба, абапіраючыся на сродкі этнамовы, стварае ідыялект, аналіз якога ў сваю чаргу дае магчымасць ахарактарызаваць асобныя рысы моўнай асобы носьбіта ідыялекту. Асноўнымі паказчыкамі ідыялекту з'яўляюцца моўныя адзінкі на лексічным узроўні, паколькі праяўленне індывідуальнасці моўнай асобы знаходзіць у словах найбольшую канцэнтрацыю.

Лінгвістычныя даследаванні мастацкіх тэкстаў таго ці іншага пісьменніка каштоўныя сваёй антрапацэнтрычнай накіраванасцю, бо выходзяць на даволі актуальную праблему фарміравання і складвання нацыянальнай літаратурнай мовы ў межах індывідуальнага

мастацкага маўлення. Проза Міхася Зарэцкага – пісьменніка, які знаходзіўся ля вытокаў станаўлення беларускай літаратуры, новай літаратурнай мовы, – дае багаты і каштоўны матэрыял для назірання над асаблівасцямі фарміравання стылю мастацкай літаратуры, раскрывае спосабы і сродкі выпрацоўкі асноўных нормаў беларускай літаратурнай мовы. Адметнасць тэкстаў М. Зарэцкага вызначаецца суадносінамі паміж, з аднаго боку, маўленчым узусам беларускай мовы ў гады літаратурнай дзейнасці пісьменніка (1921–1936 гг.) і, з другога боку, шэрагам устойлівых моўных адметнасцей аўтарскага ідыялекту, якія тычацца як наяўнасці індывідуальна-аўтарскіх слоў, так і індывідуальных адметнасцей ва ўжыванні ўзуальных лексем, якія развілі аўтарскія значэнні.

Ствараючы тэкст, пісьменнік усвядомлена, г. зн. інтэнцыянальна, пераўтварае стандартную сістэму агульнанароднай мовы ў спецыфічную сістэму сваёй рэпрэзентацыі, у выніку чаго з’яўляюцца асаблівыя моўныя сродкі, якія і вызначаюць ідыялект. Такія лексічныя адзінкі набываюць статус ідыялектэм у выніку праяўлення моўнай індывідуальнасці носьбіта ідыялекту і выяўляюцца шляхам выбаркі з тэкстаў моўнай асобы слоў, якія пры суаднясенні з агульнанароднай мовай будуць формай ці зместам адрознівацца ад лексем, характэрных для маўленчага узусу.

У тэкстах М. Зарэцкага адлюстраваны наступныя спосабы праяўлення моўнай індывідуальнасці асобы: словатворчасць; аўтарская канатацыя; нетрадыцыйная словаспалучальнасць; пашырэнне семантыкі слоў.

Асноўным спосабам ідэнтыфікацыі наватвораў у тэкстах мастакоў слова лічым зварот да лексікаграфічных крыніц, што дазваляе адрозніць словаўтваральныя неалагізмы ад дыялектных адзінак, а таксама ад малавядомых слоў, якія выкарыстоўваліся ў час стварэння тэкстаў. Напрыклад, даследуючы ідыялект М. Зарэцкага, трэба звярнуць увагу на тое, што ў 20–30-ыя гг. не існавала поўнага слоўніка беларускай літаратурнай мовы, паколькі нормы новай беларускай літаратурнай мовы ў гэты час яшчэ знаходзіліся ў стадыі станаўлення, таму асноўнымі крытэрыямі вызначэння наватвораў у тэкстах гэтага пісьменніка сталі перакладныя і дыялектныя даведнікі пачатку ХХ ст. Так, у «Падручным беларуска-польскім слоўніку» Б. Друцкага-Падбярэскага (1929 г.) былі зафіксаваны наступныя лексічныя адзінкі: *абшарпанец* [4, с. 4], *сужыццё* [4, с. 227], *спрычыніца* [4, с. 222]; *самахоць* [4, с. 208], *рупата* [4, с. 203], *немарасць* [4, с. 124], *з’явішча* [4, с. 76], *знайда* [4, с. 71], *віхацца* [4, с. 28], *безстаронна* [4, с. 18], *апрыскліва* [4, с. 11]. Між іншым, на этапе першаснага адбору аказіяналізмаў гэтыя адзінкі былі кваліфікаваны намі як словаўтваральныя неалагізмы.

Паводле марфалагічнай прыналежнасці ў тэкстах М. Зарэцкага ўжываюцца наступныя тыпы наватвораў: субстантыўныя, ад’ектыўныя, дзеяслоўныя і адвербіяльныя формы. Найбольш выразнымі рэпрэзэнтантамі спецыфікі ідыялекту М. Зарэцкага з’яўляюцца прыметнікі. Суфіксальныя і прэфіксальныя ўтварэнні прыметнікаў не набылі пашырэння ў ідыялекце пісьменніка (выяўлены адзінкавыя выпадкі іх ужывання): ... у *галаве шаломны туман* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 53]*; *Аўгінька схавала яго за руку і рвучкім капрызным рухам прыцягнула бліжэй да сябе* [Вязьмо; т. 3, с. 231]; *Гэты слязлівы, слюмачлівы энк ... заспакойваў Яроцкага* [Голы звер; т. 2, с. 54] і інш. У ідыялекце М. Зарэцкага прадуктыўнасцю вызначаюцца складаныя прыметнікі: ... *няўмысля ўпёрся ў нейкага ласкавабародага селяніна* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 249]; *Горад сустрэў надыход гэтае ... сілы з сумятліва-трывожным спалохам* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 245]; *На яго шырокім, мяккабародым твары свеціцца ... давольнасць* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 70]; *І таму прыйшлі яны абедзве сцеражліва-напружаныя* [Вязьмо; т. 3, с. 136]; ... *там, у нервова-разгоннай дынаміцы ... натоўпу, ён спадзяваўся развезць сваю маркоту* [Рубеж; т. 4, с. 39] і інш. Сярод складаных ад’ектыўных наватвораў асаблівае пашырэнне ў ідыялекце М. Зарэцкага атрымалі індывідуальна-аўтарскія злітныя эпітэты – прыметнікі-кампазіты. Не зважаючы на тое, што ўтварэнне прыметнікаў спосабам чыстага складання ажыццяўлялі і іншыя аўтары перыяду 20–30-ых гг. ХХ ст., мы лічым прыметнікі-кампазіты наватворамі, паколькі выбар кампанентаў і асаблівасці іх спалучэння ў іх вызначаюцца індывідуальнасцю. У выніку ствараецца непаўторная лексічная адзінка, якая не ўзнаўляецца ў іншых аўтараў.

*Тут і далей прыклады прыводзяцца паводле выдання: Зарэцкі, М. Збор твораў : у 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1989–1992 [5] з пазначэннем назвы твора, тома і старонкі.

Прыметнікі-кампазіты ў тэкстах М. Зарэцкага багатыя сэнсам, арыгінальныя сваёй формай, вызначаюцца самабытнасцю ўжывання. Часта гэта спалучэнні прыметніка ці дзеепрыметніка з прыслоўем, што стварае дадатковы ацэначны кампанент у кантэксце, узмацняе экспрэсіўнасць выказвання. Аўтарская інтэнцыя скіравана ў першую чаргу на кандэнсацыю ў адным слове складаных значэнняў, якія з'яўляюцца сродкамі эксплікацыі тонкіх адценняў асацыяцый пісьменніка.

Самым пашыраным спосабам утварэння аказіянальных субстантываў у тэкстах М. Зарэцкага з'яўляецца суфіксальны. Часцей такія словы ўтвараюцца па наступных: мадэлях:

1. Аснова прыметніка + суфікс *-асць* = назоўнік з абстрактным значэннем уласцівасці, якая названа ўтваральным словам: *радаснасць, станоўкасць, давольнасць*. Назоўнікі *радаснасць, давольнасць* 'пачуццё асалоды, задаволенасці' ўтвораны ад прыметнікаў *радасны* і *давольны*: *Усё гэта ўзняло ўнутры Лясніцкага ціхую радаснасць* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 151]; *На яго шырокім, мяккабародым твары свеціцца ... давольнасць* [Падарожжа на новую зямлю; т. 4, с. 70]. Субстантыў *станоўкасць* у аўтарскім кантэксце ўжываецца ў значэнні 'ўстойлівасць', матывуецца прыметнікам *станоўкі*, які не зафіксаваны ў слоўніках літаратурнай мовы: *Часам для большай станоўкасці на вадзе з бакоў прыладжваюцца даічаныя крылі...* [Рубеж; т. 4, с. 53].

2. Аснова назоўніка + суфікс *-ств-а* = назоўнік з абстрактным значэннем уласцівасці, якая названа ўтваральным словам: *правадырства*. Назоўнік *правадырства*, які матывуецца субстантывам *правадыр*, набывае ў кантэксце значэнне занятку асобы: *... ішоў за Халімам, паклаўшыся на яго правадырства...* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 70].

3. Аснова дзеяслова + суфікс *-нн-е* = назоўнік са значэннем апрадмечанага дзеяння: *слюмачанне*. Аказіянальны назоўнік *слюмачанне* набывае ў кантэксце значэнне 'надакучліва скардзіцца на што-небудзь': *Ты думаеш, у гэтых слёзах, у гэтым слюмачанні пачуццё выяўляецца?* [Голы звер; т. 2, с. 39]. Ён матывуецца дзеясловам *слюмачыць*, які адсутнічае ў слоўніках літаратурнай мовы.

4. Аснова назоўніка + суфікс *-іц-а* = назоўнік са значэннем жаночасці: *дуроніца*. Субстантыў *дуроніца* мае значэнне асобы жаночага полу паводле ўласцівай прыкметы ўтваральнага слова: *Зналі ... дуроніцы, што толькі цяпер і жартавалі* [Голы звер; т. 2, с. 45].

У ідыялекце М. Зарэцкага аказіянальныя назоўнікі ўтвараюцца і наступнымі спосабамі: складанне: *... гладзь гарэла вясёлкавым разнацветам* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 386]; прэфіксальна-нульсуфіксальны: *... праваліцца ў скрозьдонне, ён саркастычна засмяўся* [Размова незвычайнай шчырасці; т. 4, с. 359]; нульсуфіксальны: *... распаўзлася празрыста-кволая жоўць* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 234] і інш. Субстантыўныя наватворы ў ідыялекце М. Зарэцкага служаць пераважна для намінацыі адцягненых паняццяў. Гэта тлумачыцца тым, што ў пачатку ХХ ст. даволі разгалінаванай была побытавая лексіка, у той час як абстрактная лексіка і навуковая тэрміналогія былі слаба распрацаваны.

Аказіянальныя дзеясловы з тэкстаў М. Зарэцкага ўтвораны наступнымі спосабамі: суфіксальны: *мякка ціхамірыла ціхасць роднае хаты...* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 256]; суфіксальна-постфіксальны: *у сустрэчных твары палахліва сур'эзьяцца* [Двое Жвіроўскіх; т. 1, с. 305]; прэфіксальна-постфіксальны: *нашто так раскіс, расслюмачыўся?* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 287] і інш.

Сустракаюцца ў тэкстах М. Зарэцкага і аказіянальныя прыслоўі, напрыклад, *зырліва, напераспехі, дзеля-кадзіся* і інш.: *... вечарамі на зырліва асветленых вуліцах ... ездзяць Яроцкія* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 20]; *ручаі беглі напераспехі* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 73]; *яны ... наспех, дзеля-гадзіся раскарчоўваюць патрэбную плошчу зямлі* [Рубеж; т. 4, с. 69].

Наватворы выкарыстоўваюцца ў тэкстах М. Зарэцкага з рознай інтэнсіўнасцю: у ранніх творах іх налічваецца значна менш, чым у позніх. Істотнае павелічэнне колькасці словаўтваральных неалагізмаў у тэкстах пісьменніка сведчыць аб дынаміцы яго ідыялекту. Разам з тым, павелічэнне выкарыстання наватвораў высвятляе эвалюцыю М. Зарэцкага як моўнай асобы, якая праявіла імкненне да працэсу моўнага ўзбагачэння сваіх твораў.

Такім чынам, асаблівую значнасць у ідыялекце М. Зарэцкага набываюць складаныя аўтарскія прыметнікі, якія сваім арыгінальным зместам і формай перадаюць разнастайныя семантычныя адценні, з'яўляюцца сродкамі эксплікацыі аўтарскай ацэнкі, пэўных характарыстык моўнай асобы пісьменніка, узбагачаюць ідыялект.

Вялікую ролю ў фарміраванні спецыфікі ідыялекту любога пісьменніка адыгрываюць і звычайныя ўзуальныя словы, якія развілі новыя, кантэкстуальна абумоўленыя значэнні. У

тэкстах М. Зарэцкага індывідуалізацыі мовы аўтара садзейнічаюць наступныя спосабы кантэкстуальна-семантычных пераўтварэнняў: аўтарская канатацыя, нетрадыцыйнае словаспалучэнне, пашырэнне семантыкі слоў.

Кантэкстуальныя канатацыі з'яўляюцца найбольш пашыраным спосабам праяўлення моўнай індывідуальнасці ў тэкстах М. Зарэцкага. Пад лінгвістычнай катэгорыяй канатацыі мы разумеем «патэнцыяльную ўласцівасць мовы актуалізаваць у імпліцытнай форме другасныя семантычныя сувязі слова, у выніку чаго выказванне ўзбагачаецца дадатковымі лагічнымі сэнсамі, эмацыянальна-ацэначнымі і экспрэсіўна-вобразнымі значэннямі» [6, с. 7]. Наяўнасць адзінак з канататыўнымі адценнямі ў ідыялекце М. Зарэцкага тлумачыцца тым, што ў імкненні пісьменніка да пэўнага тыпу канатацый (меліяратыўных ці пэярэтыўных) праяўляюцца рысы моўнай асобы аўтара, а схільнасць аўтара да тых ці іншых канатацый складае спецыфіку яго ідыялекту [7, с. 102].

Для ідыялекту М. Зарэцкага характэрны кантэкстуальна-семантычныя пераўтварэнні, у выніку якіх узнікаюць пэярэтыўныя (зніжаныя, негатыўныя) семантычныя адценні, неўласцівыя пэўным словам як адзінкам агульнанароднай мовы. Так, канататыўны кампанент лексемы *герой* у традыцыйным выкарыстанні меліяратыўны: 'чалавек, які ажыццявіў подзвіг' [8, т. 2, с. 47]. М. Зарэцкі ўкладае ў сэнс слова адценне зневажальнасці, якое становіцца больш выразным за кошт выдзялення слова пры дапамозе двукосся: *У 1918 годзе тут лютавалі ў крывавай раскошы ашалелыя банды пана Доўбар-Мусніцкага – «героя», які ... заліў Беларусь крывёй мірнага жыхарства, асвятліў яе крывавым бляскам пажараў, агаласіў смяротным стогнам і плачам* [Цені крывавай мінуўшчыны, т. 4, с. 316].

Арыгінальна выкарыстоўвае аўтар нейтральныя словы для якаснай характарыстыкі персанажаў. Заўважаецца, што аўтарскія канатацыі ў такім выпадку абумоўлены шырокім кантэкстам. Так, лексічная адзінка *палітык*, якая ўзуальна не мае адмоўнай семантыкі, у раманах М. Зарэцкага «Вязьмо» развівае негатыўную канатацыю пры характарыстыцы злоснага кулака Гвардыяна: *Гвардыян – палітык. Ён нідзе не паказваецца, ні з кім не размаўляе, а тым часам усе канцы ў яго сыходзяцца* [Вязьмо, т. 3, с. 61].

У адпаведнасці з устаноўкай аўтара народна-паэтычная лексема *любачка*, якая мае меліяратыўнае значэнне 'мілы, дарагі' [8, т. 3, с. 66], у кантэксце развівае іранічны сэнс, выражае ацэнку неадабрэння: *Ты, любачка, ведаеш, хто гэта праводзіць калектывізацыю? Ты ведаеш, супроць каго ты ідзеш? ... Ты супроць Савецкай улады?* [Вязьмо, т. 3, с. 95]. У мікракантэксце пэярэтыўную семантыку мае і слова *трубадур*: *Кулакі не прамінулі і гэта скарыстаць, распалілі ў ім крыўду, настроілі супроць калгаснага кіраўніцтва і зрабілі яго сваім трубадурам* [Лісты ад знаёмага, т. 4, с. 109]. Пераноснае значэнне гэтай лексемы ва ўзуальным выкарыстанні не дазваляе адзначыць зніжанай экспрэсіі: 'той, хто ўслаўляе што-небудзь' [8, т. 5, кн. 1, с. 523].

Канататыўнае адценне ідыялектэмы *мухамор* абумоўлена мікракантэкстам: *У чытальні таксама нікога, адна бібліятэкарша. Пульхная, свежа-гнілая, мухамор... Не любіць Даніла* [Бель; т. 1, с. 184]. Экспрэсіўны зарад зніжанасці слова *мухамор*, якога яно па традыцыі не мае, у кантэксце падтрымліваецца семантыкай аўтарскага кампазіта *свежа-гнілы*. За кошт кантэкстуальна-семантычнага пераўтварэння ўзуальнай лексічнай адзінкі *мухамор* пісьменнік стварае запамінальны вобраз няветлівай і грубай бібліятэкаркі.

Спецыфіку ідыялекту пісьменніка фарміруюць лексічныя адзінкі, канататыўныя кампаненты якіх выяўляюць іронію: *Доба ўвёў Галенку ў свае апартаменты троху замяшаны* [Пачатак шчасця, т. 1, с. 473]; *Вера церпіць гэта без асаблівай прыкрасці: ёй, на праўдзе сказаць, Плаксава асцярожная сімпатыя куды мілей за абажанне большасці сівецкіх рыцараў* [Вязьмо, т. 3, с. 43]. Так, называючы звычайную сялянскую хату бедняка *Добы апартаментамі*, вясковых кавалераў *рыцарамі*, пісьменнік, валодаючы пачуццём гумару, стварае жартоўныя сітуацыі ў творах філасофска-этычнай ідэйнай накіраванасці.

Такім чынам, кантэкстуальна-семантычнае пераўтварэнне ўзуальных лексічных адзінак з'яўляецца важным сродкам праяўлення моўнай індывідуальнасці ў тэкстах М. Зарэцкага. Акрамя гэтага, адным з важных паказчыкаў, які стварае непаўторнасць яго ідыялекту, з'яўляецца нетрадыцыйная словаспалучальнасць. Пад нетрадыцыйнай словаспалучальнасцю мы разумеем свядомае, абумоўленае аўтарскай інтэнцыяй «адступленне ад моўных норм, у выніку чаго ўзнікае экспрэсіўны эфект» [9, с. 43].

Лексіка-семантычная спецыфіка тэкстаў М. Зарэцкага вызначаецца пашыраным выкарыстаннем нетрадыцыйных словазлучэнняў: *Праўда, высокакультурнаму садзісту Гольцу не ўдалося кончыць свае забавы, бо сяляне парой наведамілі ў Бабруйск, і вышэйшаму начальству хоця-нехаця прыйшлося спыніць спрытнага афіцэра* [Цені крывавай мінуўшчыны, т. 4, с. 320–321]; *Бачыце, рэцэнзенту хацелася, каб у п'есе быў поўны асартымент контррэвалюцыянераў, ды яшчэ не якіх-небудзь «нікчэмных мяшчан», а чыстакроўных, стопрацэнтных контррэвалюцыянераў* [Два экзамены, т. 4, с. 329]; *Лясніцкі бачыў, як нейкі хлапчына забавіўся саступіць з дарогі – афіцэр грацыёзна нагнуўся, сцёбнуў яго бізуном і з лёгкай усмешкай паехаў далей* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 277]; *Я не пагляджу, што ў цябе морда прыгожая* [Віхор на балоце; т. 4, с. 206]; *Гэй, вы, багатыры! Чаго вам тут трэба? У вас свайго няма куды дзец! Ненажэрныя!* [Вясна 1930 года; т. 4, с. 140]; *Затое цяпер з'явіўся ў яго новы гатунак амбіцыі...* [Сцежкі-дарожкі; т. 2, с. 184] і інш.

Часцей за ўсё нетрадыцыйныя словазлучэнні ў тэкстах М. Зарэцкага развіваюць іранічныя канатацыі. Так, лексема *грацыёзны* мае значэнне 'поўны грацыі, прыгожы ў позах, зграбны' [8, т. 2, с. 80], выклікае заканамерную асацыяцыю з асобай жаночага полу ці прыгожай жывёлай (казуля, лань ці інш.). Выкарыстоўваючы слова *грацыёзны* пры характарыстыцы *афіцэра*, аўтар стварае іранічную канатацыю, прычым такое спецыфічнае аб'яднанне лексем дазваляе пісьменніку перадаваць імпліцытную ацэнку. Спалучэнне *ненажэрныя багатыры* таксама пашырае ўяўленне аб семантычных сувязях слоў. Нейтральная лексема *багатыр* ('той, хто валодае вялікай маёмасцю; казачны асілак' [8, т. 1, с. 322]) ва ўзуальным выкарыстанні не мае негатыўных канатацый, але ў аўтарскім кантэксце стылістычная афарбоўка слова ўспрымаецца як зніжаная. За кошт збліжэння слова *багатыр* з размоўным прыметнікам *ненажэрны*, які мае адмоўную семантыку, у аўтарскім кантэксце развіваюцца пярэратыўныя канатацыі. Аб'ядноўваючы ў адным радзе азначэнне *прыгожы* з назоўнікам *морда*, які ў ТСБМ кваліфікуецца як грубае слова [8, т. 3, с. 174], М. Зарэцкі стварае іронію, негатыўны зарад экспрэсіі, нараджае кантраснасць. Семантыка лексемы *асартымент* ('падбор разнастайных відаў і гатункаў тавараў у гандлёвым прадпрыемстве або вырабаў у вытворчым' [8, т. 1, с. 275]) супярэчыць аб'яднанню слова з назвамі жывых істот, таму спалучэнне *асартымент контррэвалюцыянераў* таксама дапамагае пісьменніку развіваць дадатковую канатацыю неадабрэння. Сэнсава кантрастуюць лексічныя адзінкі і ў выразе *высокакультурны садзіст*, што ўзмацняе ацэначны кампанент значэння.

Пашырэнне семантыкі ўзуальных лексічных адзінак не атрымала значнага распаўсюджвання ў тэкстах М. Зарэцкага. Тым не менш сама наяўнасць у ідыялекце такіх адзінак, якія ў лінгвістыцы атрымалі назву семантычных неалагізмаў, сведчыць аб творчым характары моўнай асобы, якая здольна ствараць новыя значэнні ў агульнавядомых слоў. Назіранні паказалі, што ў тэкстах пісьменніка такія кантэкстуальна-семантычныя пераўтварэнні найчасцей адбываюцца з назоўнікамі і дзеясловамі.

Напрыклад, лексема *фасон* у ТСБМ падаецца ў значэнні 'пэўны спосаб; паказная франтаватасць, шык' [8, т. 5, кн. 2, с. 118]. У кантэксце М. Зарэцкага слова выкарыстоўваецца са значэннем 'выраз твару, міміка': *Затое цяпер з'явіўся ў яго новы гатунак амбіцыі: ён напусціў яе на твары з нейкім асаблівым фасонам – задраўшы нос, на ўсіх паглядаючы з лёгкай паблажкай* [Сцежкі-дарожкі, т. 2, с. 184]. У такім словаўжыванні лексема *фасон* узбагачаецца пярэратыўнай афарбоўкай, дазваляе пісьменніку дасягнуць большай мастацкай выразнасці.

Назоўнік *вязьмо* ('перавясла; складанае спляценне чаго-небудзь, вузел' [8, т. 1, с. 599]) таксама мае ў аўтарскім кантэксце спецыфічную канцэптуалізацыю: *З кожным днём угрузаў ён (Сымон Карызна) у невылазную немарач блытаных, у значнай меры самім жа ім створаных супярэчнасцей, нібы аперазаў яго нехта шчытным непарыўным вязьмом і з бязлітаснай павольнасцю зацягвае яго ...* [Вязьмо; т. 3, с. 138–139]. Нягледзячы на тое, што ў прыведзеным кантэксце гэтая лексема ўжываецца ў пераносным значэнні 'вузел' і такое значэнне зафіксавана ў ТСБМ, мы лічым яе адзінкай аўтарскага ідыялекту, паколькі пасля ўважлівага прачытання рамана «Вязьмо» гэтае слова на ўзроўні макракантэксту ўспрымаецца з новай семантыкай. Па-першае, яно асэнсоўваецца як 'крыніца душэўных перажыванняў', якія суправаджаюць галоўнага героя на працягу ўсяго рамана. Па-другое, праз увесь твор праходзіць сімвалічны змест лексемы, звязаны з аўтарскай ацэнкай рэчаіснасці, рэаліі якой пісьменнік успрымаў як нешта пераблытанае, трывожнае і супярэчлівае. Пры дапамозе слова *вязьмо* М. Зарэцкі выражае адмоўную ацэнку падзей свайёй эпохі. Агульнавядома, што ў часы калектывізацыі, пра якую ідзе

гаворка ў рамане, гуманныя ўзаемаадносіны ў соцыуме былі парушаны, дабро і зло, шчасце і пакуты людзей цесна перапляліся паміж сабой. Аўтарская рэалізацыя слова *вязамо* ў макракантэксте рамана дазволіла пісьменніку адлюстраваць гэтыя супярэчнасці.

На такі сэнс назвы рамана звярнуў увагу літаратуразнаўца М. Мішчанчук, які адзначыў, што «ўсё было павязана той суровай зімой: радасць і гора, чалавечнасць і дэспатызм, праўда і мана, узлёты і падзенні, вера і зняверанасць» [10, с. 70]. Таму, на нашу думку, лексема *вязамо* развівае аўтарскае значэнне ‘падзеі на сяле зімой 1930 года’, якое вызначаецца на ўзроўні макракантэксту. Пра тое, што слова *вязамо* можна лічыць семантычным неалагізмам, сведчыць таксама выкарыстанне дадзенай адзінкі ў ролі загалоўка твора, паколькі лексемы ў такой функцыі ўзбагачаюцца разнастайнымі канатацыямі, а ў макракантэксте ствараецца новая мастацка-эстэтычная значнасць гэтых слоў, змяняецца іх аксіялагічны змест.

Дзеяслоў *плюхаць* паводле ТСБМ мае значэнне ‘ўпасці з шумам у ваду або іншую вадкасць; шлёпнуцца; рэзкім рухам выліць ваду, вадкасць’ [8, т. 4, с. 279], аднак у аўтарскім кантэксте выкарыстоўваецца для перадачы хадзьбы па вадкай паверхні: *Адны перабягалі мокрымі скужарэчанымі скакунцамі, іншыя – пад парасонамі – плюхалі з важнай павольнасцю, як старыя баравікі* [Ой, ляцелі гусі, т. 1, с. 417]. У другім выпадку гэты дзеяслоў развівае значэнне ‘сказаць нешта не падумаўшы’: *Ён заўсёды як плюхне што-небудзь, дык проста смех* [Белыя ружы, т. 4, с. 220]. Прыкладам семантычнага неалагізма з’яўляецца слова *поўзаць*, якое ў ТСБМ абазначае ‘перамяшчацца, рухаючыся ўсім целам; павольна рухацца; уніжацца, нізкапаклоннічаць перад кім-небудзь’ [8, т. 4, с. 295]. У аўтарскім кантэксте дзеяслоў выкарыстоўваецца ў значэнні ‘разглядаць што-небудзь’: *Бацька жывым віхлястым поглядам поўзаў на цёмным кутку* [Двое Жвіроўскіх, т. 1, с. 317]. Лексема *астояцца* таксама вызначаецца ў тэкстах пісьменніка аўтарскім пераасэнсаваннем: *А непарадак астоіўся ў новы парадак – у дзіўны, чужы* [Двое Жвіроўскіх, т. 1, с. 306]. Дзеяслоў *астояцца* ў літаратурнай мове выкарыстоўваецца ў значэнні ‘стаць спакойным, перастаць калыхацца (пра ваду); утрымацца на нагах’ [8, т. 1, с. 288]. У ідыялекце М. Зарэцкага гэтая лексема мае іншы сэнс: ‘пераўтварыцца, змяніцца’.

Такім чынам, найбольш выразна моўную індывідуальнасць у аўтарскіх тэкстах рэпрэзентуюць наватворы. Разам з тым, агульнавядомыя лексічныя адзінкі ў мастацкіх тэкстах часам пераасэнсоўваюцца пісьменнікам, нетрадыцыйна спалучаюцца з іншымі словамі, развіваюць новыя значэнні, якія ўзнікаюць ва ўмовах кантэксту і з’яўляюцца сродкамі эксплікацыі вобразнага бачання моўнай асобы.

Літаратура

1. Валгина, И. С. Теория текста : учеб. пособ. / И. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
2. Матезиус, В. Язык и стиль / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок : сб. ст. / редкол.: Н. А. Кондрашов (гл. ред.) [и др.]. – М. : Прогресс, 1967. – С. 444–523.
3. Петрова, Н. Е. О соотношении понятий ‘идиолект’ и ‘идиостиль’ / Н. Е. Петрова // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. – 2023. – № 4 (139). – С. 94–98.
4. Друцкі-Падбярэскі, Б. Падручны беларуска-польскі слоўнік / Б. Друцкі-Падбярэскі. – Вільня : Віленскае выдавецтва, 1929. – 294 с.
5. Зарэцкі, М. Збор твораў : у 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1989–1992.
6. Богорад, Т. А. Семантико-стилистические средства коннотации в послевоенной прозе В. Кеплена : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Т. А. Богорад. – Минск, 1988. – 14 с.
7. Пятрова, Н. Я. Кантэкстуальная канатацыя як спосаб праяўлення моўнай асобы пісьменніка (на матэрыяле тэкстаў Міхася Зарэцкага) / Н. Я. Пятрова // Вопросы лингвистики и методики преподавания иностранного языка : сб. научн. ст. / ГГУ им. Ф. Скорины ; редкол.: Е. В. Сажина (гл. ред.) [и др.]. – Гомель, 2023. – Вып. 12. – С. 101–107.
8. Глумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / АН БССР, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа ; рэдкал.: К. К. Атраховіч [і інш.]. – Мінск : Бел. Сав. Энцыклапедыя, 1977–1984.
9. Степанова, С. Ю. Авторское использование экспрессивных средств языка и нестандартной сочетаемости : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / С. Ю. Степанова. – М., 2009. – 145 с.
10. Мішчанчук, М. І. Беларуская літаратура ХХ ст. / М. І. Мішчанчук, І. С. Шпакоўскі. – Мінск : Выш. шк., 2001. – 352 с.